

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده فلسفه
گروه فلسفه دین

رساله دکتری رشته فلسفه دین

ارزیابی انتقادی دین شک‌بنیاد جان شلنبرگ

استاد راهنما
دکتر سید امیر اکرمی

استاد مشاور
دکتر ابراهیم آزادگان

پژوهشگر
کریم کریمی
شهریور ماه ۱۴۰۱

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

رساله‌ی تحصیلی کریم کرمی دانشجوی مقطع دکتری فلسفه دین

تحت عنوان:

ارزیابی انتقادی دین شک بنیاد جان شلنبرگ

را بررسی کردند و رساله با نمره ۱۹/۵ و درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای رساله: جناب آقای دکتر سید امیر اکرمی با مرتبه علمی استادیار

۲. استاد مشاور رساله: جناب آقای دکتر ابراهیم آزادگان با مرتبه علمی دانشیار

۳. استاد داور داخلی رساله: جناب آقای دکتر امیر صادقی با مرتبه علمی استادیار

۴. استاد داور مدعو رساله: جناب آقای دکتر رسول رسولی پور با مرتبه علمی دانشیار

۵. استاد داور مدعو رساله: جناب آقای دکتر مهدی اخوان با مرتبه علمی دانشیار

امضای مدیر تحصیلات تکمیلی

امضای رئیس پژوهشگاه

سپاس گزاری

پژوهش حاضر بدون پشتیبانی پدر و مادرم، همراهی همسرم، راهنمایی اساتید بزرگوارم و داوران عالم و نکته‌سنج به سرانجام نمی‌رسید. از همه این بزرگواران سپاس گزارم.

به آنان که در برابر هیچ بُتی کُرنش نمی‌کنند.

سوگند نامه دانش آموختگان دکتری

به نام خداوند جان و خرد

کزین برتر اندیشه بر نگذرد

سپاس یزدان پاک را که مرا مشمول الطاف خویش نمود که با طی مراحل تحصیل به اخذ دکتری تخصصی نائل شوم. به شکرانه این نعمت الهی که با امکانات این مرزوبوم فراهم و نزد اینجانب به امانت گذاشته شده است در پیشگاه ملت ایران به کتاب آسمانی خود قرآن کریم سوگند یاد می کنم که :

- در سراسر زندگی حرفه ای به نحو احسن در راه اعتلای کشور ایران و جامعه بشری قدم برداشته و از هیچ کوششی دریغ نورزم.
- در تمام فعالیتهای تخصصی رضای خدا را همراه با صداقت علمی و اجتماعی در نظر داشته و از موفقیت های به دست آمده در جهت رفع مشکلات مردم استفاده کنم و در همه امور، منافع کشور را بر منافع فردی مقدم بدارم.
- همواره اصول علم و دانش خود را به روز نگاه داشته و در ادای وظایف و تعهدات حرفه ای در حد توان سعی و تلاش خود را به کار گیرم.

از خداوند متعال توفیق بندگی و پای بندی به مفاد این سوگند نامه را خواستارم و از او می خواهم که مرا در فتح قله های مرتفع علم و دانش و ایفای رسالت علمی و انسانی خویش موفق بدارد.

تاریخ :
۱۴۰۱/۶/۳۰

امضاء :

نام و نام خانوادگی دانشجو : کریم کریمی

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

تعهد نامه اصالت اثر

اینجانب دانشجوی مقطع رشته گرایش که در تاریخ از پایان نامه / رساله خود تحت عنوان با کسب نمره درجه دفاع نموده ام، بدینوسیله شرعا و قانونا متعهد می شوم:

۱. مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله حاصل تحقیق و پژوهش اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و غیره استفاده نموده ام، رعایت کامل امانت را نموده، مطابق مقررات، ارجاع و در فهرست منابع و مآخذ اقدام به ذکر آنها نموده ام.

۲. تمامی یا بخشی از این پایان نامه / رساله قبلا برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳. مقالات مستخرج از این پایان نامه / رساله کاملا حاصل کار اینجانب بوده و از هر گونه جعل داده و یا تغییر اطلاعات پرهیز نموده ام.

۴. از ارسال همزمان و یا تکراری مقالات مستخرج از این پایان نامه / رساله (بیش از ۳۰ درصد همپوشانی) به نشریات و یا کنفرانسهای گوناگون خودداری نموده و می نمایم.

۵. کلیه حقوق مادی و معنوی حاصل از این پایان نامه / رساله متعلق به پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بوده و متعهد می شوم هر گونه بهره مندی و یا نشر دستاوردهای حاصل از این تحقیق اعم از چاپ کتاب، مقاله، ثبت اختراع و غیره (چه در زمان دانشجویی و یا بعد از فراغت از تحصیل) با کسب اجازه از تیم اساتید راهنما و مشاور و حوزه پژوهشی تحصیلات تکمیلی باشد.

۶. در صورت اثبات تخلف (در هر زمان) مدرک تحصیلی صادر شده توسط پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی از درجه اعتبار ساقط و اینجانب هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی دانشجو:
امضاء:
تاریخ: ۱۴۰۱/۹/۱

چکیده

هدف از این رساله ارزیابی انتقادی دین شک‌بنیاد جان شلنبرگ است. در راستای این هدف در فصل اول کلیاتی درباره مسئله عقل و ایمان و چیستی دین ناملتزم به باور بیان شده است. در فصل دوم به رویکردهای مختلف در دین ملتزم به باور و ناملتزم به باور با عناوین رویکردهای ملتزم به باور، شبیه باور، متمایز از باور و کاملاً متمایز از باور اشاره شده است. پس از شناخت رویکردهای مختلف، در فصل سوم بر تلقی جان شلنبرگ پرداخته‌ایم و با تلقی او از دین، باور دینی، ایمان دینی، شکاکیت دینی و رویکرد و متعلق دین ناملتزم به باور پیشنهادی او آگاه می‌شویم. شلنبرگ در رویکرد خود از تصدیق با عنوان ایمان گزاره‌ای (تصدیق شلنبرگی) و در متعلق مدنظر خود از دین شک‌بنیاد غایت‌جوی شدید (غایت‌انگاری) دفاع می‌کند و در توجیه سلبی و ایجابی دیدگاه خود استدلال‌هایی را ارائه می‌کند.

در فصل چهارم این پژوهش، بررسی معرفت‌شناختی و عمل‌گرایانه از دیدگاه شلنبرگ انجام می‌شود و ناظر به اهداف مدنظر شلنبرگ از دین ناملتزم به باور اصلاحاتی در رویکرد و متعلق پیشنهادی او انجام می‌شود. این پژوهش همراه با شلنبرگ بر موجه بودن رویکرد شکاکیت دینی از منظر معرفت‌شناختی تاکید می‌کند ولی از منظر عمل‌گرایانه رویکرد و متعلق پیشنهادی شلنبرگ را در برآورده کردن اهداف ناموفق می‌داند. این پژوهش در مقابل رویکرد تصدیق شلنبرگی، از نوعی تصدیق متاملانه و در مقابل دین شک‌بنیاد غایت‌جوی شدید از دین شک‌بنیاد غیرغایت‌جو دفاع می‌کند. دین شک‌بنیاد غیرغایت‌جو در برابر غایت‌انگاری مدنظر شلنبرگ، براساس استدلال چیرگی غیرغایت‌جو، دست‌کم برای اهالی علم، متعلق دین شایسته‌تری برای دین ناملتزم به باور است و اهداف شلنبرگی را بهتر برآورده می‌سازد.

کلیدواژه: دین ناملتزم به باور، دین شک‌بنیاد، غایت‌انگاری، دین شک‌بنیاد غیرغایت‌جو، جان شلنبرگ، شکاکیت

دینی، دین دگرگشتی

فهرست مطالب

۱- فصل اول: کلیات و مقدمه.....	۱
۱-۱. بیان مسئله	۲
۲-۱. هدف پژوهش.....	۳
۳-۱. ضرورت پژوهش	۳
۴-۱. سوالات پژوهش	۳
۵-۱. فرضیه پژوهش	۴
۶-۱. پیشینه پژوهش	۴
۷-۱. جدید بودن و نوآوری پژوهش.....	۶
۸-۱. معرفی جان شلنبرگ	۹
۹-۱. منطق حاکم بر فصل بندی	۱۰
۱۰-۱. اصطلاحات مهم پژوهش	۱۱
۱-۱۰-۱. مسئله عقل و ایمان	۱۱
۲-۱۰-۱. چیستی دین	۲۲
۳-۱۰-۱. چیستی باور	۲۵
۴-۱۰-۱. چیستی باور دینی	۲۸
۵-۱۰-۱. دین ملتزم به باور	۲۸
۶-۱۰-۱. دین ناملتزم به باور	۲۹
۷-۱۰-۱. شکاکیت دینی.....	۳۶
۱-۷-۱۰-۱. مختصری از تاریخچه شکاکیت	۳۷
۲-۷-۱۰-۱. انواع شکاکیت	۳۹
۸-۱۰-۱. (نا)مجاز بودن مخاطره ملتزم به باور	۴۱
۱-۸-۱۰-۱. امکان مخاطره ملتزم به باور	۴۱
۲-۸-۱۰-۱. مجاز بودن مخاطره ملتزم به باور از منظر اخلاق باور	۴۳
۱۱-۱. جمع بندی و نتیجه گیری	۴۴

۴۶	 فصل دوم: رویکردها در دین (نا)ملتزم به باور
۴۷	 ۱-۲. مقدمه
۵۰	 ۲-۲. رویکردها در دین ملتزم به باور
۵۰	 ۱-۲-۲. ایمان به مثابه باور گزاره‌ای
۵۱	 ۲-۲-۲. ایمان به مثابه باوری که مبتنی بر گواهی شکل گرفته است
۵۱	 ۳-۲-۲. ایمان به مثابه باوری که مبتنی بر حس الوهی شکل گرفته است
۵۲	 ۴-۲-۲. ایمان به مثابه مخاطره ملتزم به باور
۵۴	 ۳-۲. رویکردها در دین ناملتزم به باور
۵۵	 ۱-۳-۲. رویکردهای شبیه باور
۵۵	 ۱-۱-۳-۲. باور محتمل
۵۷	 ۲-۱-۳-۲. باور موقتی
۵۷	 ۳-۱-۳-۲. باور مفروض
۵۸	 ۲-۳-۲. رویکردهای متمایز از باور
۵۹	 ۱-۲-۳-۲. پذیرش
۶۱	 ۲-۲-۳-۲. توکل
۶۲	 ۳-۲-۳-۲. امید
۶۳	 ۴-۲-۳-۲. عمل
۶۵	 ۵-۲-۳-۲. رویکردهای ترکیبی
۶۸	 ۴-۲. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۷۰	 فصل سوم: تلقی جان شلنبرگ از دین ناملتزم به باور
۷۱	 ۱-۳. مقدمه
۷۱	 ۲-۳. دین در تلقی شلنبرگ
۷۵	 ۳-۳. باور دینی در تلقی شلنبرگ
۷۵	 ۱-۳-۳. باور گزاره‌ای
۷۶	 ۲-۳-۳. باور غیرگزاره‌ای

۷۷	 ۳-۳-۳. باور دینی گزاره‌ای
۷۸	 ۴-۳-۳. باور دینی غیرگزاره‌ای
۷۹	 ۴-۳. ایمان دینی در تلقی شلنبرگ
۷۹	 ۱-۴-۳. ایمان گزاره‌ای
۸۱	 ۲-۴-۳. ایمان غیرگزاره‌ای
۸۳	 ۵-۳. توجیه در تلقی شلنبرگ
۸۸	 ۶-۳. شکاکیت دینی در تلقی شلنبرگ
۹۲	 ۷-۳. دین شک‌بنیاد
۹۴	 ۱-۷-۳. گشودگی معرفتی
۹۴	 ۲-۷-۳. متعلق دین شک‌بنیاد
۹۶	 ۳-۷-۳. توجیه ایجابی دین شک‌بنیاد
۱۰۱	 ۸-۳. دین دگرگشتی
۱۰۴	 ۱-۸-۳. ویژگی‌های دین دگرگشتی
۱۰۶	 ۲-۸-۳. متعلق دین دگرگشتی
۱۰۸	 ۳-۸-۴. دفاع از دین دگرگشتی
۱۱۰	 ۹-۳. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۱۱۲	 ۴. فصل چهارم: ارزیابی تلقی جان شلنبرگ
۱۱۳	 ۱-۴. مقدمه
۱۱۳	 ۲-۴. بررسی معرفت‌شناختی
۱۱۴	 ۱-۲-۴. مجموع دلایل دردسترس
۱۱۷	 ۲-۲-۴. یکسان بودن همه انسان‌ها در فهم دینی
۱۱۹	 ۳-۲-۴. بی‌ارزش شدن فهم کنونی
۱۲۰	 ۳-۴. بررسی عمل‌گرایانه
۱۲۱	 ۱-۳-۴. اهداف مدنظر در دین ناملتزم به باور
۱۲۱	 ۱-۱-۳-۴. نجات

۱۲۲	 صدق‌یابی ۲-۱-۳-۴
۱۲۲	 پایبندی به خرد ۳-۱-۳-۴
۱۲۳	 مطالبه خرد ۴-۱-۳-۴
۱۲۵	 تسهیل رشدیافتگی دینی انسان ۵-۱-۳-۴
۱۲۶	 استدلال چیرگی شکاکانه ۲-۳-۴
۱۲۸	 ارزیابی رویکرد شلنبرگ ۴-۴
۱۲۹	 نقدها به رویکرد شلنبرگ ۱-۴-۴
۱۲۹	 تصدیق شلنبرگی به مثابه داوری با قطعیت ۱-۱-۴-۴
۱۲۹	 تصدیق شلنبرگی به مثابه خروج از پژوهش عقلانی ۲-۱-۴-۴
۱۳۰	 رویکرد پیشنهادی این پژوهش ۲-۴-۴
۱۳۰	 تصدیق متاملانه به مثابه جایگزین تصدیق شلنبرگی ۱-۲-۴-۴
۱۳۳	 ارزیابی متعلق دین شلنبرگ ۵-۴
۱۳۶	 متعلق‌های پیشنهاد شده ۱-۵-۴
۱۳۶	 غایت‌انگاری تعدیل‌یافته ۱-۱-۵-۴
۱۳۸	 فراباشی نجات‌شناختی ۲-۲-۵-۴
۱۳۹	 دین شک‌بنیاد طبیعت‌انگارانه ۳-۳-۵-۴
۱۴۰	 دین شک‌بنیاد ناظر به خداواری سنتی ۴-۴-۵-۴
۱۴۱	 متعلق پیشنهادی این پژوهش ۲-۵-۴
۱۴۱	 دین شک‌بنیاد غیرغایت‌جو ۱-۲-۵-۴
۱۴۲	 استدلال له دین شک‌بنیاد غیرغایت‌جو ۶-۴
۱۴۲	 انسان قرن بیست و یکمی ۱-۶-۴
۱۴۳	 استدلال چیرگی غیرغایت‌جو ۲-۶-۴
۱۴۷	 جمع‌بندی و نتیجه‌گیری ۷-۴
۱۹۴	 نتیجه‌گیری
۱۵۰	 پی‌نوشت‌ها

کتاب‌نامه ۱۵۱

فارسی ۱۵۱

انگلیسی ۱۵۳

فصل اول

کلیات و مقدمه

فصل اول: کلیات و مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

یکی از موضوعات مهم در معرفت‌شناسی دینی رابطه بین عقل و ایمان است. چه نسبتی بین عقل و ایمان است؟ گزاره‌های دینی چگونه می‌توانند از پس سنجه‌های معرفتی برآیند؟ آیا باورهای دینی می‌توانند معقول و موجه باشند؟ آیا دین‌دار می‌تواند باورها و اعمال دینی خود را موجه و معقول بداند؟ چگونه می‌توان از توجیه و معقولیت باورهای دینی و استحقاق معرفتی دین‌داران صحبت کرد؟

عقل و ایمان با توجه به ویژگی‌های خود روابط مختلفی را از ستیز، استقلال تا سازش را تجربه کرده‌اند. فیلسوفان دین و اهالی کلام و الهیات در تلاش‌اند با توصیف مناسب از ایمان، ربط و نسبت آن‌را با عقل به مثابه محصول تلاش بشری نشان دهند. آن‌ها در این مسیر به شیوه‌های مختلفی از معقولیت و توجیه باورهای دینی از منظر معرفت‌شناختی یا عمل‌گرایانه دفاع کرده‌اند.

مسئله عقل و ایمان پس از دوره روشنگری وارد مرحله تازه‌ای از حیات خود شد و چالشی با عنوان دلیل‌گرایی دوره روشنگری در فضای رابطه عقل و ایمان شکل گرفت. براساس چالش دلیل‌گرایانه برای این که باور به وجود خدا موجه باشد باید دو شرط دلیل‌گرایی معرفتی و تلقی مبنای کلاسیک از دلیل برآورده شود. رویکردهای مختلف معرفتی در مواجهه با این چالش راه‌کارهای مختلفی پیشنهاد دادند که یکی از این راه‌حل‌ها پیشنهاد انجام مخاطره اعتقادی ناملتزم به باور است.

در دلیل‌گرایی معرفتی، باور یک فرد تنها در صورتی موجه است که مجموعه دلایل در دسترس آن فرد به کفایت باور او را توجیه کند. مخاطره‌پذیرها {۱} با این ادعا مخالف هستند و معتقدند که می‌توان با وجود نابسندگی دلایل معرفتی، با انجام مخاطره معرفتی، همچنان اتخاذ موضع باور را عقلانی دانست. آن‌ها در شرایط نابسندگی معرفتی، به جای دلایل معرفتی، با کمک دلایل عملی از موضع خود دفاع می‌کنند.

یکی از مدافعان چنین مخاطره‌ای جان شلنبرگ است. شلنبرگ در وضعیت نابسندگی دلایل با کمک دلایل عمل‌گرایانه به نفع ایمان دینی و نه باور دینی مخاطره انجام می‌دهد. او توصیف و توجیه مشخصی از ایمان دارد و برای حل مسئله عقل و ایمان و نشان دادن سازش آن‌ها واکنش ایمان شکاکانه یا دین شک‌بنیاد را پیشنهاد می‌دهد.

در این پژوهش ناظر به مسئله کلان عقل و ایمان با تمرکز بر راه‌کار پیشنهادی شلنبرگ، با ارزیابی معرفتی و عمل‌گرایانه آن خواهیم دید که آیا شلنبرگ در ارائه دین شک‌بنیاد به مثابه راه‌حل مسئله عقل و ایمان موفق بوده است یا نه؟

در این پژوهش با ارزیابی معرفت‌شناختی و عمل‌گرایانه دین شک‌بنیاد تلاش می‌شود که با انجام اصلاحاتی راه‌کار مناسب برای چالش دلیل‌گرایانه یافت و بتوان تصویری مبتنی بر سازش از عقل و ایمان ارائه داد.

۱-۲. هدف پژوهش

هدف اصلی این پژوهش ارزیابی انتقادی رویکرد و متعلق پیشنهادی جان شلنبرگ از دین ناملتزم به باور است. در این مسیر نخست چپستی دین ناملتزم به باور، رویکردهای جایگزین باور و تلقی دین شک‌بنیاد مورد بررسی قرار می‌گیرد. در راستای نقادی پروژه شلنبرگ، خواهیم دید که چگونه می‌توان با راه‌کار مخاطره ناملتزم به باور به سازش عقل و دین رسید.

در کنار هدف اصلی معرفی رویکرد شلنبرگ، مولفه‌ها و ویژگی‌های دین ناملتزم به باور، رویکردهای جایگزین باور موجود در این حوزه، به فارسی‌زبانان معرفی می‌شود. همچنین با انجام اصلاحاتی در رویکرد و متعلق پیشنهادی جان شلنبرگ راه‌کار کارآمدتری برای سازش عقل و ایمان و در تصویر کلان مسئله عقل و ایمان ارائه می‌شود.

۱-۳. ضرورت پژوهش

با توجه به اهمیت مسئله عقل و ایمان در ادبیات فلسفه دین، بررسی و توجه به راه‌حل‌های نو و معاصر در این حیطه حائز اهمیت است. دین شک‌بنیاد به مثابه یک راه‌حل معاصر با استفاده از تلقی دین‌داری ناملتزم به باور تلاش می‌کند نوعی دین‌داری معقول و موجه از نظر معرفت‌شناختی و عمل‌گرایانه ارائه دهد. شناخت فارسی‌زبانان از قابلیت‌های چنین دین‌داری و سازش عقل و ایمان امکان‌های تازه و بدیعی را برای یافتن راه‌کار برای مسئله عقل و ایمان فراهم خواهد کرد.

علاوه بر اهمیت موضوع و راه‌کار پیشنهادی، جان شلنبرگ فیلسوف مهم و حائز اهمیتی در فلسفه دین معاصر است و ایده‌ها و خلاقیت‌های مهمی در فلسفه دین داشته است. برای نمونه می‌توان به بحث استدلال‌های علیه خداآوری سنتی به خصوص استدلال اختفای الهی، نگاه دگرگشتی به دین، چپستی و موضوع مناسب فلسفه دین، رابطه علم و خداآوری سنتی، استدلال‌های توجیه سلبی و ایجابی ایمان شکاکانه و ... اشاره کرد.

در مجموع اهمیت خود موضوع و فیلسوفی که چنین ایده‌هایی را ارائه داده است این ضرورت را ایجاد کرد که چنین آرا و اندیشه‌هایی به فارسی‌زبانان معرفی شود.

۱-۴. سوالات پژوهش

سوال اصلی: چگونه شلنبرگ تلاش می‌کند با کمک ایده دین شک‌بنیاد به مثابه مصداقی از دین دگرگشتی راه‌حلی برای مسئله عقل و ایمان سامان دهد؟

سوال فرعی ۱: دین ناملتزم به باور برخوردار از چه مولفه‌هایی است و چگونه می‌توان با توجه به چنین دینی به سازگاری بین عقل و ایمان رسید؟

سوال فرعی ۲: رویکردهای مختلف جایگزین باور برای تامین لایه شناختی ایمان به جای باور، چه جایگزین‌هایی را پیشنهاد می‌دهند؟

سوال فرعی ۳: شلنبرگ چه تلقی از دین، باور دینی، ایمان دینی دارد و چه رویکرد و متعلق را برای دین ناملتزم به باور پیشنهاد می‌دهد؟

سوال فرعی ۴: با ارزیابی معرفت‌شناختی و عمل‌گرایانه رویکرد و متعلق دین پیشنهادی شلنبرگ می‌توان دید که آیا رویکرد شلنبرگ موفق بوده است یا نه و اگر موفق نبوده است چه اصلاحات یا جایگزین‌هایی را می‌توان ناظر به رویکرد و متعلق مدنظر شلنبرگ انجام داد؟

۱-۵. فرضیه پژوهش

ناظر به اهمیت موضوع بایستی با دقت مولفه‌ها و ویژگی‌های دین ناملتزم به باور استخراج شود و تمایزهای این رویکرد با رویکردهای مشابه نشان داده شود. جایگزین‌های باور پیشنهادی دسته‌بندی شود و شناخت مناسبی از رویکرد شلنبرگ به دست آورد تا در نهایت رویکرد او را ارزیابی کرد. با توجه به ادبیات دین ناملتزم به باور می‌توان دید که شیوه‌های مختلفی برای تامین لایه شناختی ایمان بدون باور پیشنهاد داده شده است. همچنین ذیل مطالبه دین دگرگشتی، متعلق‌های دین مختلفی ارائه شده است. توجه به نقدها و چالش‌های موجود در مدافعان و مخالفان دین ناملتزم به باور ما را به این مهم توجه می‌دهد که کاستی‌ها و نواقصی در رویکردهای پیشنهادی وجود دارد که شاید بتوان با اصلاح و ملاحظه دوباره این رویکردها، ادبیات بحث در حوزه دین ناملتزم به باور را به پیش برد.

به نظر می‌رسد رویکرد و متعلق دین پیشنهادی جان شلنبرگ به مثابه نوعی رویکرد ناملتزم به باور توانسته باشد راه‌حلی برای سازگاری عقل و ایمان باشد ولی با ارزیابی معرفت‌شناختی و عمل‌گرایانه رویکرد او می‌توان با قطعیت بیشتر این ادعا را داشت که او موفق عمل کرده است یا نه؟ در این پژوهش با ارزیابی ایمان شکاکانه به مثابه رویکرد پیشنهادی و دین شک‌بنیاد غایت‌انگارانه به مثابه متعلق مناسب پیشنهادی شلنبرگ، توفیق شلنبرگ در سازش عقل و ایمان را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱-۶. پیشینه پژوهش

شلنبرگ در زبان فارسی با استدلال اختفای الهی^۱ علیه خدا باوری سنتی شناخته شده است و چندین مقاله در معرفی و نقد این استدلال به نگارش درآمده است:

نراقی، آرش. حدیث حاضر و غایب. نشر نگاه معاصر. چاپ دوم. ۱۳۹۳

دهقان، رحیم. تحلیل و نقد رهیافت شلنبرگ در رابطه با عشق خدا به مخلوقات. اندیشه نوین دینی، پاییز ۱۳۹۶. شماره ۵۰. ص ۱۱۵-۱۳۰

افضلی، سید عبدالرئوف؛ رضا نژاد، عزالدین. واکاوی برهان خفای الهی از چشم‌انداز فلسفه اسلامی. بهار ۱۳۹۷. شماره ۸۷. علمی-پژوهشی. ص ۲۳-۵۷

اسدی، بهروز؛ رحمتی، انشالله؛ عباسی، بابک؛ نقد و بررسی برهان اختفای الهی جان شلنبرگ، بر مبنای تناهی صفات فعلی و حکمت الهی. پژوهش‌های فلسفی کلامی. بهار ۱۳۹۹. ش ۸۳

Sayyed Nasirahmad Hossaini, 'A Critical Analysis of J. L. Schellenberg's Views on the Problem of Divine Hiddenness,' *Philosophy of Religion Research* 12 (2014), 133-157

¹ The Argument from Divine Hiddenness

همین‌طور آقای دکتر ابراهیم آزادگان چند مقاله به زبان انگلیسی در باب برهان اختفای الهی با عناوین زیر منتشر کرده‌اند:

“Divine Love and The Argument from Divine Hiddenness”, *European Journal of Philosophy of Religion*, 6/1:2014

“Divine Hiddenness and Human Sin: The Noetic Effects of Sin”, *Journal of Reformed Theology*, Vol.7:22, 2013.

“Deus Absconditus in Islamic Mysticism”, *Transcendent philosophy journal*, 27:16, 2015

“Ibn Arabi on The Problem of Divine Hiddenness”, *Journal of Ibn Arabi Society*, 53:2013

“Epistemic Rationality of Acceptant Faith”, in 4th International Conference in Contemporary philosophy of Religion. Tehran, 2016

“Antitheism and Gratuitous Evil”. *Heythrop Journal*, 21:15. 2017

ترجمه این مقالات با عنوان کتاب‌شناختی زیر منتشر شده است:

آزادگان، ابراهیم؛ خوشنویس، یاسر. انسان و خدای محجوب. دانشگاه صنعتی شریف. چاپ اول، ۱۳۹۸

همچنین پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی ادله جان شلنبرگ در باب مسئله خفاء الهی و نقد آن از منظر فیلسوفان دین معاصر تحلیلی در سال ۹۵ توسط سکینه محمد پور در دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات اصفهان دفاع شده است. او دو مقاله در مورد برهان اختفای الهی شلنبرگ به نگارش درآورده است:

محمد پور، سکینه، علیزمانی، امیر عباس؛ مسئله خفای الهی از دیدگاه جان شلنبرگ و پل موزر، جستارهای فلسفه دین، پاییز و زمستان ۱۳۹۵ – شماره ۱۲ علمی-پژوهشی. صفحه ۶۷-۸۵

محمد پور، سکینه، علیزمانی، امیر عباس؛ شلنبرگ، هیک و سویین‌برن در مواجهه با مسئله خفای الهی. فلسفه دین، دوره ۱۵، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۷، ص ۳۴۱-۳۶۴

علیرغم بسامد بالای فعالیت پژوهشی در زبان فارسی ناظر به استدلال اختفای الهی شلنبرگ، هیچ فعالیتی در زبان فارسی ناظر به پیشنهاد دین شک‌بنیاد شلنبرگ یا دین دگرگشتی او انجام نشده است. از این‌رو پژوهش حاضر تنها بر تلقی دین شک‌بنیاد متمرکز شده است و در تلاش است این بخش مهم از اندیشه‌های شلنبرگ را به فارسی‌زبانان معرفی کند.

نکته قابل توجه این است که استدلال‌های شلنبرگ به نفع دین شک‌بنیاد همپوشانی با استدلال اختفای الهی ندارد زیرا استدلال اختفای الهی در ناموجه بودن خداباوری سنتی ارائه شده است که یکی از تلقی‌های تفصیل‌یافته غایت‌انگاری شلنبرگ در میان دیگر تلقی‌های تفصیل‌یافته است و با ناموجه بودن آن خللی در توجیه خود غایت‌انگاری وارد نمی‌شود. همچنین استدلال‌های له توجیه ایمان شکاکانه کاملاً از استدلال‌های علیه خداباوری سنتی متمایز است. شلنبرگ با ارائه برهان اختفای الهی به دنبال نشان دادن کذب خداباوری سنتی است اما خداباوری سنتی چه صادق باشد چه کاذب تاثیری در بحث دین شک‌بنیاد شلنبرگ ندارد زیرا شلنبرگ هر نوع باوری را با هر متعلق حتی خود غایت‌انگاری، رویکردی ناپخته و ناموجه می‌داند.

از این‌رو پژوهش حاضر وارد بحث استدلال‌های علیه خداباوری سنتی از جمله استدلال اختفای الهی نشده است و ناظر به موضوع و هدف پژوهشی خود، تنها بر تلقی دین شک‌بنیاد متمرکز شده است.

۷-۱. جدید بودن و نوآوری پژوهش

مسئله چیستی ایمان و رابطه آن با معرفت عقلانی پرسش متداول و حائز اهمیتی در سنت کلامی ماست. متکلمان و فیلسوفان مسلمان درباره چیستی ایمان و ابتدای آن بر باور دیدگاه‌های مختلفی را عرضه کرده‌اند. عده‌ای باور را مقوم ایمان می‌دانند. به عبارت دیگر آن‌ها تصدیق منطقی را مبنای تصدیق قلبی ایمان می‌دانند و عده‌ای دیگر همچون غزالی، ایمان را بی نیاز از روش استدلالی و کلامی می‌دانند.

پس از آشنایی متفکران اسلامی با کلام مسیحی در دهه‌های اخیر پرسش‌های جدیدی ایجاد شد. با توجه به ماهیت ایمان مسیحی و خردستیز بودن برخی آموزه‌های آن، متکلمان مسیحی برای بازتعریف ایمان تلاش کردند و دغدغه‌های جدیدی مثل سازگاری ایمان و شک و امکان تحقق ایمان ناملتزم به باور شکل گرفت. متفکران اسلامی معاصر هم از این فضای فکری متأثر شدند. برخی از اندیشمندان اسلامی مثل عبدالکریم سروش و محمد مجتهد شبستری در آثار خود از سازگاری ایمان و شک دفاع کردند (محمدی، ۱۳۹۷: ۳۸۰-۳۳۶).

برای نمونه سروش، ایمان دینی را عبارت از باورداشتن با همراهی اعتماد و توکل به متعلق ایمان می‌داند اما در باب رابطه ایمان و یقین می‌گوید:

ایمان با یقین آغاز نمی‌شود و لزوماً مبتنی بر آن نیست، نه این‌که با یقین جمع نشود یا به یقین ختم نشود، به‌طور خلاصه فعل بودن ایمان (در مقابل آن فعالیت یقین) و فزونی و کاهش‌پذیری ایمان (در مقابل ثبات یقین)، راه این دو را از هم جدا می‌کند (سروش، ۱۳۷۹: ۴۹).

سروش ایمان را نوعی سرمایه‌گذاری و خطر کردن می‌داند و آن‌چه را که با ایمان در تضاد است یقین می‌داند (سروش، ۱۳۷۹: ۵۰). سروش در جایی دیگر به تقدم کشف عرفانی بر بحث عقلانی اشاره می‌کند و مواجه استدلالی را نوعی حجاب برای حضور قلبی تجربه بی‌واسطه خداوند می‌داند (سروش، ۱۳۷۹: ۱۳). در مجموع می‌توان گفت با توجه به نقادی سروش از مجادلات کلامی و نگاه فقیهانه، ایمان مدنظر او با درجه کمی از باور قابل تحقق است و با شک سازگار است.

شبستری هم ایمان را در ادیان و حیانی یک خطاب می‌داند و نه صرف یک عقیده. از منظر او جوهره اصلی ایمان مجذوب شدن، تعلق خاطر به یک مرکز خطاب کننده است (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۰۳). او برای نشان دادن چیستی ایمان مدنظر خود به مولفه‌هایی مختلفی اشاره می‌کند.

ایمان مدنظر شبستری چه هست:

- از سلسله مقولات وجودی، نوعی تجربه خاص جهان (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۰۵)
- نوعی حرکت وجودی، نه حرکت استدلالی فلسفی، شنیدن خبر و دنبال آن خبر به راه افتادن (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۰۹-۱۱۰)
- گونه‌ای زندگی کردن، هم انتخاب‌کردنی است و هم انتخاب خیر و خوبی است (شبستری، ۱۳۷۹: ۱۸۹)
- نوعی نقادی است از چهار زندان انسانی: تاریخ، جامعه، زمان و زبان (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۰۸-۱۰۹)
- امید و اعتماد نقش مهمی در آن دارد (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۱۰)
- ماهیت فلسفی-استدلالی ندارد و شک ایمانی شک فلسفی نیست بلکه از جنس یاس است (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۱۳)

- حقانیت ایمان از سنخ حقانیت فلسفی نیست، بلکه از سنخ حقانیت معنادهی به زندگی است (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۱۳)
- ایمان ابطال‌ناپذیر و نامشروط است (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۱۵).
- ایمان نوعی خطاب حاضر است و خطاب وجه معرفتی دارد اما نسبتی با شکاکیت فلسفی ندارد (شبستری، ۱۳۸۳: ۱۱۶)
- ایمان بدون آزادی اندیشه و اراده انسان تحقق‌پذیر نیست (شبستری، ۱۳۷۹: ۲۲)
- ایمان با تقلید (شبستری، ۱۳۷۹: ۴۰)، شکل‌گرایی (شبستری، ۱۳۷۹: ۴۱)، زور (شبستری، ۱۳۷۹: ۸۳)، فقر، جهل و بیماری (شبستری، ۱۳۷۹: ۱۴۶) نمی‌سازد

در مجموع می‌توان گفت شبستری ایمان را امری وجودی می‌داند که نقش تحول‌بخش و ارزش‌آفرین در حیات انسانی دارد، دارای وجوه معرفتی هم هست ولی اصل و اساس آن تجربه دینی است و تحول در تجارب دینی خود را در باورها و اعمال نشان می‌دهد.

از دیگر اندیشمندان مسلمان که به مسئله عقل و ایمان توجه می‌کند مصطفی ملکیان است. ملکیان مهمترین مسله کلامی روزگار ما و بلکه همه روزگاران را ربط و نسبت تدین با تعقل می‌داند (ملکیان، ۱۳۸۰: ۳۵۲). از منظر ملکیان باورهای دینی باورهایی تبعیدی هستند و اگر بخواهیم بدون تعبد و براساس استدلال از آن‌ها دفاع کنیم هیچ دلیل قطعی به سود یا زیان آن‌ها وجود ندارد (ملکیان، ۱۳۸۵: ۱۳۹). در این خلاء معرفتی ایمان به مثابه یک رویکرد وجودی ممکن می‌شود (ملکیان، ۱۳۸۵: ۱۶۵). رهایی از تعبد و باورهای نقدناپذیر، فضایی برای ایمان ایجاد می‌کند. ایمان دینی دودن در پی آواز حقیقت است، نه چسبیدن به عقیده‌ای که حقیقت نماست (ملکیان، ۱۳۸۵: ۱۴۶). ملکیان سیالیت را رکن ایمان می‌داند و شک را نه تنها با ایمان سازگار می‌داند بلکه مولفه ایمان می‌داند (ملکیان، ۱۳۸۵: ۱۶۰-۱۶۱).

ملکیان با توجه به این که دین‌داری را باورهای متعبدانه می‌داند، آن‌را با عقلانیت مدرن ناسازگار می‌داند و خود از دیانتی دفاع می‌کند که آن‌را دیانت خردورزانه، تدین تعقلی یا معنویت می‌نامد و به دنبال جمع عقلانیت مدرن و معنویت مدنظر خود است (ملکیان، ۱۳۹۴: ۱۰۹). معنویت مدنظر ملکیان دیانتی است که در لایه شناختی یا به تعبیر او در بینش دینی، یک فلسفه حیات کامل است، طالب و نه مالک حقیقت است و دارای حالت انتقادی است و در عین بی‌یقینی به دین‌دار احساس امنیت می‌دهد (ملکیان، ۱۳۹۴: ۱۱۱-۱۳۸) و در لایه کنشی یا به تعبیر او کوشش دینی برخوردار از انضباط شخصی، خودفرمانفرمایی و خدمت نودوستانه است (ملکیان، ۱۳۹۴: ۱۳۹-۱۴۷).

در مجموع می‌توان گفت ملکیان از دیانتی دفاع می‌کند که دارای رویکردی انتقادی به محتوی شناختی خود است و در ساحت کنشی به دنبال زندگی نیک است که مطلوب‌های اخلاقی مثل عدالت، مطلوب‌های روان‌شناختی مثل آرامش و شادی را ایجاد کند و به زندگی دین‌دار ارزش و معنا اضافه کند (ملکیان، ۱۳۸۹: ۲۷۷).

با نگاهی به تلقی‌های اندیشمندان معاصر دینی می‌توان دید که تلاش آن‌ها در راستای این امر است که لایه شناختی دین را با رویکردی انتقادی و حساس به دلیل با عدم یقین سازگار نشان دهند. حال سروش و شبستری این رویکرد انتقادی را با خود دین سازگار می‌سازند ولی ملکیان در حوزه‌ای به نام معنویت اعمال می‌کند.

در این رساله در کنار مسئله عقل و ایمان، نگاه دگرگشتی شلنبرگ به دین هم مورد توجه قرار می‌گیرد. دین در بازطراحی شلنبرگ، فعالیتی پژوهشی است که در راستای تسهیل رشدیافتگی دینی انسان است و انسان در وضعیت کنونی خود از نظر معرفت‌شناختی نارشدیافته است.

در مروری بر آرای اندیش‌مندان مسلمان می‌توان مشابه رویکرد دگرگشتی را در کتاب «مسیر پیامبری»، دکتر صدیقه وسمقی شاهد بود. او در این کتاب رویکردی جایگزین برای فهم سنتی از پیامبری ارائه می‌دهد و در بخش‌های از کتاب به نارشدیافتگی دینی و دگرگشت فهم دینی انسان اشاره می‌کند. {۲}

برای نمونه وسمقی می‌نویسد:

شواهد، حاکی از آن است که اندیشه‌ی انسان در باره‌ی خویشتن و هستی و خدا، به موازات یکدیگر تحول یافته است (وسمقی، ۱۴۰۰، ۱۴).

مقصود نگارنده نفی وجود خدا نیست، بلکه در این جا می‌خواهد بگوید که شناخت خدا مبتنی بر شناخت انسان از خویشتن و جهان است؛ شناختی که دارای سیری تحولی است و از همین روست که شناخت خدا نیز سیری تحولی و توقف‌ناپذیر را طی می‌کند (وسمقی، ۱۴۰۰، ۷۱).

نکته‌ی مهم دیگر آن است که تا زمانی که انسان به بلوغ نرسیده بود و جهان را و حتی کره‌ی خاکی را یکپارچه نمی‌دید و تصور او از خویش و جهان خود بسیار کودکانه و ابتدایی بود، اساساً نمی‌توانست نسبت به خدا تصویری برتر از دانش و اندیشه‌ی خود داشته باشد (وسمقی، ۱۴۰۰، ۷۲).

به نظر من این کوتاه‌بینی است که گمان کنیم هستی، محدود به حدودی است که در علم و ادراک ما می‌گنجد. از همین رو همواره تلاش برای فهم امر برتر و اندیشیدن به آن وجود دارد. هرچه دامنه‌ی علم و ادراک گسترش یابد، امر برتر نیز به همین نسبت فراتر می‌رود و بالاتر از علم و حدود آن قرار می‌گیرد. امر برتر متعلق به بخش ناشناخته‌ی هستی است. هرچه آگاهی در بخش شناخته‌شده‌ی هستی افزایش بیابد، امر برتر فراتر می‌رود (وسمقی، ۱۴۰۰، ۱۴۹).

وسمقی سیر دگرگشتی فهم انسان از خداوند را می‌پذیرد ولی همچنان در درون دین‌باوربنیاد از باور به وجود خدا دفاع می‌کند.

به گمان من محور کانونی دین، باور انسان به امر برتر است. امر برتر در طول تاریخ حیات انسان به موازات تحول و توسعه‌ی اندیشه‌ی او نسبت به خویشتن و جهان هستی، توسعه یافته است (وسمقی، ۱۴۰۰، ۱۴۷).

رویکرد خانم وسمقی تنها موضعی میان نواندیشان دینی است که با فهم دگرگشتی از دین مدنظر شلنبرگ قرابت‌هایی دارد البته باید به این نکته توجه کرد که جریان نواندیشی دینی در درون تلقی دین باوربنیاد از دین‌داری سازگار با شک و علم جدید دفاع می‌کند. این پژوهش می‌تواند فراتر از این گام، جریان نواندیشی دینی را با امکان دین شک‌بنیاد ناملتزم به باور آشنا کند. بنا به رای نگارنده این پژوهش، دین ناملتزم به باور می‌تواند پس از تمایزگذاری دین و معرفت دینی از دکتر سروش، دومین چرخش گفتمانی مهم در دین پژوهشی معاصر در حوزه نواندیشی دینی دانست.

قابل توجه است که جان شلنبرگ مبتنی بر استدلال‌های شکاکیت دینی، از نوعی دین‌داری شک‌بنیاد دفاع می‌کند که با شک سازگار و با باور وفق‌ناپذیر است. توجه به دین ناملتزم به باور و سازگاری ایمان با شک می‌تواند بصیرت‌های تازه‌ای برای مسئله عقل و ایمان داشته باشد و به عنوان رویکرد تازه و خلاقانه‌ای برای همراهی سازگاری عقل و ایمان مورد توجه قرار گیرد.

این پژوهش می‌تواند با بررسی چستی دین شک‌بنیاد و چگونگی سازگاری عقل و ایمان براساس این تلقی، دین شک‌بنیاد را به مثابه راه‌حلی نو در مسئله عقل و ایمان به فضای فکری فارسی زبان معرفی کند. {۳}

۸-۱. معرفی جان شلنبرگ

جان شلنبرگ^۱ متولد ۱۹۵۹ فیلسوف کانادایی است. شلنبرگ در ۱۹۹۰ دکتری خود در فلسفه را در دانشگاه آکسفورد^۲ دریافت کرد. او از رساله دکتری خود با عنوان «خدا و معقولیت عدم‌باور»^۳ تحت نظارت ریچارد سویین‌برن دفاع کرد.

او در سال‌های ۱۹۹۴ تا ۱۹۹۸ استادیار و در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۵ دانشیار فلسفه در دانشگاه مونت سنت وینسنت^۴، در هالیفاکس کانادا^۵ بود. او از سال ۲۰۰۵ استاد تمام در این دانشگاه است. همچنین شلنبرگ از سال ۲۰۰۷ استاد معین در دانشگاه دال‌هوس^۶ است.

از حوزه‌های پژوهشی مورد علاقه شلنبرگ می‌توان به فلسفه دین (مسئله علم و دین)، معرفت‌شناسی و فرافلسفه اشاره کرد. شلنبرگ در حوزه‌های مختلفی از فلسفه ایده‌های بکر و خلاقانه ارائه داده است و در موضوعات مختلفی ورود کرده است.

در مجموع می‌توان سهم شلنبرگ در فلسفه دین معاصر را ناظر به آثار تالیفی او این‌گونه دسته‌بندی کرد:

۱. استدلال‌های علیه خدا‌باوری سنتی:

شلنبرگ چندین استدلال علیه خدا‌باوری سنتی از جمله استدلال اختفای الهی، استدلال شر هولناک^۷ و استدلال غیرمدافعه‌انه اراده آزاد^۸ در آثار زیر ارائه می‌دهد:

اختفای الهی و خرد انسانی^۹ (۱۹۹۳)

خرد معطوف به شک: توجیه شکاکیت دینی^{۱۰} (۲۰۰۷)

استدلال اختفای الهی: چالش تازه فلسفی ناظر به باور به خداوند^{۱۱} (۲۰۱۵)

۲. ارائه ایده دین شک‌بنیاد:

شلنبرگ از توجیه سلبی و ایجابی ایمان شکاکانه یا دین شک‌بنیاد دفاع می‌کند و غایت‌انگاری را به مثابه متعلق دین ناملتزم به باور پیشنهاد می‌دهد. او دین شک‌بنیاد را مصداقی از دین دگرگشتی می‌داند.

¹ John Schellenberg

² University of Oxford

³ God and the reasonableness of nonbelief

⁴ Mount Saint Vincent University

⁵ Halifax, Canada

⁶ Dalhousie University

⁷ The Argument from Horrors

⁸ The Free-Will Offense

⁹ Divine Hiddenness and Human Reason

¹⁰ The Wisdom to Doubt: A Justification of Religious Skepticism

¹¹ The Hiddenness Argument: Philosophy's New Challenge to Belief in God

تمهیدی بر فلسفه دین (۲۰۰۵)^۱

خرد معطوف به شک: توجیه شکاکیت دینی (۲۰۰۷)

اراده معطوف به خیال: توجیه دین شک‌بنیاد (۲۰۰۹)^۲

دین دگرگشتی (۲۰۱۳)^۳

دین پس از علم: پیامدهای فرهنگی نارشدیافتگی دینی (۲۰۱۹)^۴

۳. توجه به مسئله علم و دین و پیامدهای دگرگشت برای خداباوری:

شلنبرگ توجه ویژه‌ای به رویکرد دگرگشتی ناظر به دین دارد ربط و نسبت دگرگشت به مثابه نظریه علمی با دین را مورد بررسی قرار می‌دهد:

خدا‌نا‌باوری پیش‌رونده: چگونه دگرگشت اخلاقی، چالش خدا‌باوری را تغییر می‌دهد (۲۰۱۹)^۵

یگانه‌انگاری خدا‌باورانه و بر مطالبه‌ن علم (۲۰۲۰)^۶

۴. توجه به نوزایی فلسفه دین:

شلنبرگ فلسفه دین معاصر را دچار مشکلات عمده‌ای می‌داند و به دنبال اصلاح رویکردهای نامناسب در فلسفه دین است.

نوزایی فلسفه دین: مقالات روشنگرانه (۲۰۱۷)^۷

شلنبرگ مقالات متعددی در فلسفه دین تألیف کرده است که مجموعه فعالیت‌های دانشگاهی و علمی او در وب‌سایت شخصی شلنبرگ در دسترس است.

۹-۱. منطق حاکم بر فصل‌بندی

این پژوهش ناظر به ارزیابی دین شک‌بنیاد شکل گرفته است و به این خاطر برای فهم مناسب دغدغه‌ها و رویکرد شلنبرگ می‌بایست با مسئله عقل و ایمان و راه‌کار مخاطره ناملتزم به باور آشنا شویم. از این رو در فصل اول که به کلیات اختصاص داده شده است پس از بیان مسئله عقل و ایمان در مورد چند مفهوم مهم ایضاح مفهومی داشتیم. در فصل اول بر مفاهیمی مانند دین، باور، باور دینی، دین ملتزم به باور و ناملتزم به باور، شکاکیت دینی متمرکز هستیم. برای شناخت آرا و اندیشه‌های شلنبرگ به عنوان مدافع رویکرد دین‌داری ناملتزم به باور نخست بایستی مولفه‌ها و ویژگی‌های چنین دین‌داری عیان می‌شد. در بخش پایانی فصل اول در مورد مجاز یا نامجاز بودن انجام مخاطره ملتزم به باور تصمیم‌گیری کردیم.

¹ Prolegomena to a Philosophy of Religion

² The Will to Imagine: A Justification of Skeptical Religion

³ Evolutionary Religion

⁴ Religion After Science: The Cultural Consequences of Religious Immaturity

⁵ Progressive Atheism: How Moral Evolution Changes the God Debate

⁶ Monotheism and the Rise of Science

⁷ Renewing Philosophy of Religion: Exploratory Essays

فصل دوم به رویکردهای مختلف درباره ایمان اختصاص دارد. در این فصل رویکردهای مختلف برای تامین لایه شناختی، عاطفی-احساسی و کنشی توصیف می‌شود و می‌بینیم که هر کدام از این مدل‌های توصیفی ایمان چه ملتزم به باور و چه ناملتزم به باور چه پیشنهادهای برای تامین محتوی شناختی ایمان دارند. مدافعان ایمان ناملتزم به باور با رویکردهایی شبیه باور، متمایز از باور و کاملاً متمایز از باور تلاش می‌کنند جایگزین‌هایی به جای باور برای تامین لایه شناختی پیشنهاد دهند.

پس از این دو فصل، حال زمان آن رسیده که با خود رویکرد جان شلنبرگ آشنا شویم. در این فصل با تلقی شلنبرگ از دین، باور دینی، ایمان دینی، توجیه مدنظر او و شکاکیت دینی آشنا می‌شویم. همچنین از دو مفهوم مهم در آرای او با عنوان دین شک‌بنیاد و دین‌دگرگشتی به مثابه متعلق دین مدنظر او شناخت به‌دست می‌آوریم.

تا این‌جا با رویکردهای مختلف در دین ناملتزم به باور و رویکرد خاص شلنبرگ آشنا شده‌ایم و همه چیز مهیا است تا ارزیابی خود از تلقی شلنبرگ را تحقق بخشیم. فصل پایانی یا چهارم به این مهم اختصاص داده شده است. در فصل پایانی بررسی معرفت‌شناختی و عمل‌گرایانه از رویکرد شلنبرگ خواهیم داشت و پیشنهادهای این پژوهش ناظر به رویکرد و متعلق دین مدنظر شلنبرگ ارائه خواهد شد.

این پژوهش در برابر رویکرد تصدیق شلنبرگی و متعلق دین غایت‌انگاری، از رویکرد تصدیق متاملانه و دین شک‌بنیاد غیرغایت‌جو دست‌کم برای اهالی علم دفاع می‌کند.

۱-۱۰. اصطلاحات مهم پژوهش

۱-۱۰-۱: مسئله عقل و ایمان

از زمانی که کسنوفانس^۱ تصویر الهیاتی موجود در اشعار هومر^۲ را نامعقول تشخیص داد تا هنگامی که ارسطو^۳ تلاش کرد برای محرک نامتحرک خود استدلال ارائه دهد می‌شد دید که چقدر دغدغه‌های معرفتی در حوزه معرفت‌شناسی دینی جدی است. معقولیت باورهای دینی برای ما بسیار حیاتی است. اعمال دینی ما مبتنی بر این باورها شکل می‌گیرند و تأثیرات بنیادی در شیوه زیست ما دارند. از همین روست که ما در حوزه معرفت دینی، دغدغه‌های معرفتی داریم و به دنبال اتخاذ باورهای دینی هستیم که برخوردار از معقولیت و توجیه باشند.

بسیاری از متکلمان، الهی‌دانان و فیلسوفان دین تلاش کردند که از معقولیت و توجیه گزاره‌های دینی دفاع کنند. همه این تلاش‌ها ذیل بحث عقل و ایمان تصویر می‌شد. این که چه نسبتی بین عقل و ایمان است؟ یا به تعبیری دیگر چه نسبتی بین فلسفه و دین است؟ باورهای دینی چگونه می‌توانند از پس سنجه‌های معرفتی برآیند؟ آیا باورهای دینی معقول و موجه هستند؟ چگونه می‌توان از توجیه، معقولیت و شایستگی معرفتی باورهای دینی دفاع کرد؟

در قرون وسطی رابطه عقل و ایمان برجسته شد. در یک‌سو کلیسا و الهیات وحیانی آن بود و در دیگر سو دغدغه‌های معرفتی مؤمنان بود. عقل و ایمان در دو سر طیف در نظر گرفته شدند و جایی که امکان احراز صلاحیت

^۱ Xenophanes of Colophon (570-478 BC)

^۲ Homer (928-898 BC)

^۳ Aristotle (384-322 BC)